

УДК 930 (477) Доманицький: 94 (477) (045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2021-1-13-18

ФАРЕНІЙ Ігор Анатолійович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри археології
та спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
Orcid ID: 0000-0001-5176-6055
e-mail: fareniy_igor@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО: УКРАЇНА У ЦИВІЛІЗАЦІЙНІЙ БУДОВІ СВІТУ

Стаття присвячена проблемі культурно-історичної приналежності України та поглядам на цю проблему дослідника-енциклопедиста кінця XIX – початку XX ст. Василя Миколайовича Доманицького (1877–1910).

Василь Доманицький відносив Україну до європейського культурного простору. Водночас дослідник заперечував універсальність західноєвропейських форм суспільного життя. Західноєвропейський феодальний лад історик вважав невідповідним для українців та інших слов'янських народів. Визначальною культурною рисою українців Доманицький вважав свободу громадського життя, віри, думки і слова. Українці раніше, у першій половині XVII ст., поставили питання громадянських свобод, ніж західна Європа у формі французької революції кінця XVIII ст. Україна не має нічого спільного з Азією і захищає європейський світ від неї. Але Європа не змогла справедливо оцінити цього.

Ключові слова: Василь Доманицький, історія, Україна, цивілізація, Європа, Азія.

Постановка проблеми та аналіз публікацій. Порушена тема стосується як цивілізаційного підходу до історії України, так і поглядів дослідника-енциклопедиста кінця XIX – початку XX ст. Василя Миколайовича Доманицького (1877–1910). У спеціальних працях, присвячених науковому осмисленню явища цивілізації та цивілізаційним орієнтаціям провідних істориків XIX – початку XX ст., творча спадщина Доманицького не була задіяна і не знайшла у них відображення [1–2]. Постать названого історика у науковому і громадському житті відповідної епохи надто помітна, щоб не звернути на те увагу. Василь Доманицький приділив проблемі взаємостосунків України з країнами-сусідами та її культурно-історичної приналежності і місці спеціальну розвідку «Чи історія України єсть історія?». Оригінал цієї роботи зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, де автор представленої статті мав можливість з нею ознайомитися [3]. Дякуючи історикам Центральноукраїнського педуніверситету О.І. Кияну та Н.М. Токар, вона була, очевидно уперше, опублікована у 2009 р., і таким чином стала доступною для широкого загалу. При цьому публікація супроводжується широкими коментарями, які дають можливість орієнтуватися у тенденціях, в умовах яких створювалася названа праця [4]. Згодом, у 2013 р., праця «Чи історія України єсть історія?» увійшла до зібрання творів В.М. Доманицького «З науково-творчої спадщини» [5], що побачило світ з ініціативи завідувача кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету, професора В.Т. Поліщука. Останній присвятив історичним дослідженням В.М. Доманицького спеціальну статтю, у якій зупиняється й на характері його роботи «Чи історія України єсть історія?» [6, 14].

Праця «Чи історія України єсть історія?» невелика за обсягом. У рукописному оригіналі – чотири сторінки. Ймовірно – незавершена. О.І. Киян і Н.М. Токар стверджують, що вона планувалася Доманицьким як вступ до узагальнюючої праці з історії України [4]. Однак, це невелике за обсягом дослідження концептуально-концентровано подає не лише увесь хід української історії та оцінки найголовніших подій, а й систему відносин українського соціуму у геополітичному, і що важливіше, у геокультурному просторі. Останнє дає можливість судити про цивілізаційну визначеність та характер взаємодії українського соціуму з навколишнім соціальним середовищем.

Питання історичних поглядів Василя Доманицького важливе не лише з погляду знання про нього та історіографію відповідної епохи. Проблема цивілізаційної приналежності українців обговорюється як у науковій літературі, так і сучасній політичній думці, і має втілення у практиці державно-політичного життя. Можливо, позиція дослідника-енциклопедиста минулого відкриє нові грані цивілізаційного ества українства, що допоможуть орієнтуватися і в історії, і в сьогоденні.

Методологічні застереження. Історики XIX – початку XX ст., у тому числі й Доманицький, не користувалися науковою категорією «цивілізація» у сучасному її трактуванні. Однак, саме вона у представленій статті стане основою для оцінки поглядів В.М. Доманицького та історичного процесу, що він відобразив у своїй праці. Водночас явище «цивілізації» істориками минулого також ідентифікувалося, але за допомогою іншого категоріального забезпечення з його змістовною специфікою. Як зазначає О.М. Богдашина, «... українські історики-позитивісти другої половини XIX – початку XX ст. ... не присвячували темі цивілізації ... розвідки, проте вона ... простежується у розвідках різних авторів дореволюційного періоду ... під час оцінки прогресивності суспільства ... та ... історичних фактів» [1, 13]. Зважаючи на останнє буде аналізовано порушену проблему.

Мета представленої статті – за науковими дослідженнями Василя Доманицького проаналізувати цивілізаційну визначеність та характер взаємодії українського соціуму з навколишнім соціальним середовищем, місце українського соціуму у геополітичному та геокультурному просторі.

Виклад основного матеріалу. В. Доманицький давав однозначну позитивну відповідь на питання існування самостійного українського народу і відповідно його історії. При цьому, висвітлюючи історію України, він використовував категорії «цивілізований світ», «цивілізована громада», «європейський світ», «Азія», які відображали територіально-культурні одиниці. При цьому «цивілізований світ» чи «європейський світ» використовувалися щодо країн європейського континенту. Європа і «Азія», як культурно-територіальні одиниці, розглядаються як принципово протилежні утворення, що протистояли одне одній.

Україну В. Доманицький однозначно відносить до європейських країн. Водночас у структурі Європи вона являє «край європейського світу». За цим «краєм» на схід дослідник бачив принципово інший терен – Азія. Її культурне ество, очевидно, виражено у терміні «Азіатизм». Останній містить суто негативний зміст, який розкривається у термінах «антицивілізаційна сила», «азіатське дикарство» [3, 1-1 зв.]. Україна не має, за версією Доманицького, нічого спільного з цим «дикарством», «... ніхто не може сказати, щоб наш народ в чім-небудь зрісся з тією антицивілізаційною силою орд азіатських» [5, 21].

В. Доманицький розглядав історичну долю України з погляду протистояння між землеробським і кочовим світом – Азією (як вважається під впливом В.Б. Антоновича [4]). Обстоював погляд на Україну як на цивілізаційний форпост, що мав своєю історичною місією захист європейського світу від «негативної сили Азіатизму». У цьому полягала, з точки зору Доманицького, «заслуга перед цілим цивілізованим світом». Українці «не пускали дикого елемента в глиб Європи» [3, 1 зв.]. Водночас історик зазначав, що Європа не змогла справедливо поставитися до цього і належно оцінити. Історичний подвиг українського народу «ніким не схвалений, ніким не споможений», – констатував Доманицький [5, 23].

Визначальною культурною рисою українства Доманицький вважав свободу громадського життя, віри, думки і слова [3, 2]. Водночас дослідник заперечував універсальність західноєвропейських форм організації суспільного життя. Західноєвропейський феодалізм, який прийняла Польща, він вважав невідповідним «слов'янським тенденціям» [3, 2].

Саме наступ Польщі на основоположні засади духовного буття та впровадження феодальних порядків, невластивих українцям, призвели до народної боротьби і Хмельниччини [3, 2]. Історик підкреслював, що українці значно раніше, у першій половині XVII ст., поставили питання «прав вселюдських», ніж західна Європа у формі французької революції кінця XVIII ст. [3, 2 зв.]. Більш того, Доманицький називає визвольну боротьбу

українського народу «велике діло всесвітньої культури» [5, 24]. Тобто вказує на Україну як авангард високої цивілізованості та на універсалізм тих цінностей, що сповідували українці, їх спрямованість на просування в усьому планетарному просторі. Не випадково В. Доманицький вказував на поглинаючий культурний вплив Русі на скандинавських переселенців, які з «шайки» перетворюються «в спокійних поселенців нашої країни» [5, 21], говорив, що «... Україна перемогла не збройною рукою, а силою ... тодішньої культури цілу Литву ...» [3, 1 зв.] Ймовірно маємо у таких визначеннях історика справу з формою його власної європоцентричної культури, що прагла черговий раз поставити українську історію на службу «цивілізованого світу».

Криваве протистояння України з Річчю Посполитою, на думку В. Доманицького, зумовило передусім позитивні наслідки лише для країн-сусідів, і водночас протиборство виснажило українців і поляків, тривало «аж поки обидві сторони не упали в тяжкій боротьбі перед престолом непроханих сусідів» [5, 23]. У ідеалі, як демонструє зміст досліджень історика, Доманицький волів би порозуміння українців і поляків у далеких століттях, як і з іншими народами «європейського світу» та визнання заслуг України перед Європою. Однак, не судилося тому статися, і мабуть на фоні прикrostі з цього приводу вчений оцінював Хмельниччину як «найкраща, але і найсумніша епоха нашого історичного життя!» [3, 2 зв.]. «... Найкраща» – бо стала актом боротьби за власні і «всесвітні» цінності, а «найсумніша» – бо була вже негативним підсумком взаємовідносин з Польщею і європейським досвідом життя загалом.

Водночас Хмельниччина у його поглядах виявляє й некращі якості політичної поведінки українців. Доманицький вважав союз з Російською державою наслідком боротьби Богдана Хмельницького за збереження свого гетьманства. Його наступники виявилися не кращими і роз'єднували народ кривавим протистоянням [3, 2 зв.]. Таким чином, владолюбство і конфліктність у власному середовищі Доманицький також вважав рисою українців. У листі до М.С. Грушевського він одного разу писав «про тих українців, що як зберуться втрюх, то зараз з них принаймні один з рештою посвариться ...». Хоч і підкреслював, що сам він до таких не належить [7, 323], однак визнав наявність відповідного елемента в українському соціумі.

Гайдамаччина виявилася останнім відчайдушним актом жорстокої народної боротьби за свої права, але у підсумку «Україна упадає в останніх конвульсіях». Ліквідація Запорізької Січі довершило знищення України як суб'єкта політичного життя. Водночас Доманицький відзначав збереження основоположних засад життя українців – їх устремління до «ідеї людскості» [3, 2 зв.].

Цю «людськість» світогляду українців у поглядах В. Доманицького не слід сприймати як словесну нагороду чи похвальбу свого народу. Теза про свободу віри і думки як невід'ємну рису українського соціуму – це таки науковий висновок вченого-історика. Адже вона знаходить підтвердження у віротерпимості східних слов'ян у період до володимирового хрещення, двовір'ї опісля нього, тривалої терпимості в Русі до католиків, у світських сюжетах давньоруської літератури та усної народної творчості подальших часів. Рівень людиноцентричності у сприйнятті дійсності в українців вищий у відповідні періоди, ніж у країнах Західної Європи. Такого підходу ще сміливіше притримувався відомий український історик М.Ю. Брайчевський. Він говорив, що у XII ст. в Русі відбувалося «формування нового світогляду», і назвав його «давньоруським передренесансом, або давньоруським гуманізмом», принагідно зазначивши, що «за рівнем розвитку Русь йшла попереду приблизно на століття» порівняно «з Північною Італією (найбільш розвинутою країною Західної Європи)» [8, 477-478]. Цим відомий вчений сучасності своєрідно підтвердив висновки, зроблені за сто літ до нього В. Доманицьким.

Отже, і причетність до «європейського світу» і окремішність від нього констатована у поглядах історика Доманицького. Такий підхід, очевидно, був характерним для інтелектуалів його епохи. Як зазначає І.П. Куций: «Європейська ідентичність українських істориків ... базувалась не стільки на обґрунтуванні тотожності України із Західною Європою, скільки на засадах «близькості» чи «спорідненості» із загальноєвропейським

історичним процесом ...» [2, 403]. Доманицький, як видно, не став винятком. Однак, вплив тодішнього інтелектуального середовища на нього простежується лише фоново – тобто він просто підтверджує існування відповідної даності, а не намагається говорити чужими думками.

Питання історичної долі українського народу В. Доманицький вважав не лише суто науково-пізнавальною проблемою чи актом справедливості щодо визнання того, що «історія України єсть історія». Науковець відводив історичним знанням й суто практичну роль у вирішенні проблем суспільного буття. Василь Доманицький вважав, що без розуміння історичного минулого не може відбутися започаткування нового. Він вказував, що народ має знати помилки своїх предків і виправляти їх, що і зумовлює розвиток у сьогоденні. «А нове життя не може здорово закорінитись без здорового розуміння минувшости, без пізнання власних історичних похиб и гріхів, без доброї волі, щирої поправи минувшого зла», – наголошував вчений [3, 1]. Тобто оцінені ним негативно події і процеси він вважав «гріхами» народу, наслідки яких слід виправляти: з владолубством та конфліктністю у власному середовищі слід боротися, від Росією – дистанціюватися, з Європою – зближатися, змушуючи до належного визнання своїх заслуг і особливостей.

Висновки. Україна – частина культурного тіла Європи, але з виразними ціннісними рисами і орієнтирами, відмінними від західноєвропейського світу. Сталі культурно-історичні риси українського соціуму за дослідженнями В. Доманицького: особиста свобода, свобода віри і думки, своєрідність соціального устрою, відмінного від «германського», несприйняття азійських культурних зразків і впливів та водночас відчуття належності чи спорідненості з усією Європою. Серед культурних особливостей – ще й конфліктність у власному середовищі.

Місце України у цивілізаційному просторі характеризується її пограничним статусом, і як наслідок – великою роллю у захисті усього європейського культурного простору та водночас споживацьким ставленням Європи до України.

Висновки Василя Доманицького щодо історичної долі українців можуть викликати неоднозначну оцінку, однак не видаються архаїчними з позицій наукових підходів сучасної епохи. За позиціями історика минулого його наукове сумління та власне культурне єство. Все ж, враховуючи конкретність висновків щодо духовного світу українців та їх укладу соціального життя, професіоналізм історика Доманицького реалізовувався крізь спротив власної натури – тяжіння до західноєвропейської культури та ототожнення себе і свого народу з нею. Принцип наукової достовірності керував істориком надійніше за власні симпатії і упередження.

Список використаної літератури

1. Богдашина О. Проблема цивілізації в історичній науці в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 18. – С.13-20.
2. Куций І.П. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов'янщиною і Європою. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 480 с.
3. Доманицький В.М. Чи історія України єсть історія? Стаття. – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.95. - №33. – 2 арк.
4. Киян О.І., Токар Н.М. За сто років до Марка фон Гагена: Василь Доманицький. «Чи історія України єсть історія?» // Наукові записки. Серія: історичні науки. – Кіровоград, 2009. – Вип. 12. – С.243-249.
5. Доманицький В.М. Чи історія України єсть історія? // Доманицький В.М. Із науково-творчої спадщини. Книга третя. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – С.20-24.
6. Поліщук В.Т. Василь Доманицький як історик // Доманицький В.М. Із науково-творчої спадщини. Книга третя. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – С.7-19.
7. Листи Доманицького В.М. 23 червня 1902 р. – 7 червня 1913 р. – Центральний державний історичний архів України у місті Києві. – Ф.1235. – Оп. 1. – Од.зб.457. – 147-181, 183-209, 300-386 арк.
8. Брайчевський М.Ю. Твори. Том I: Соціально-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – 720 с.

References

1. Bogdashyna, O. (2008). The problem of civilization in historical science in Ukraine (second half of the XIX – the beginning of the XX century). *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini (Historiographical research in Ukraine: collection of scientific works)*, 18, 13–20. (in Ukr.).
2. Kutsiy, I. P. (2016). *Civilizational identities in Ukrainian historiography of the late 18th – early 20th centuries: between Slavic lands and Europe*. Ternopil : Textbooks and manuals. 480 p. (in Ukr.).
3. Domanytskyi, V. M. Is the history of Ukraine a history? Article. *Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, fund 95, archive file 33*, 2 sheets. (in Ukr.).
4. Kyian, O. I. & Tokar, N. M. (2009). One hundred years before Mark von Hagen: Vasyl Domanytskyi. “Is the history of Ukraine a history?”. *Naukovi zapysky. Seriya: istorychni nauky. Kirovograd (Scientific notes. Series: historical sciences)*, 12, 243–249. (in Ukr.).
5. Domanytsky, V. M. (2013). Is the history of Ukraine a history? In V. M. Domanytsky. *From the scientific and creative heritage. The third book*, 20–24. Cherkasy : publisher Y. A. Chabanenko. (in Ukr.).
6. Polishchuk, V. T. (2013). Vasyl Domanytskyi as a historian. In V. M. Domanytskyi. *From the scientific and creative heritage. The third book*, 7–19. Cherkasy : publisher Y. A. Chabanenko. (in Ukr.).
7. Letters of V. M. Domanytskyi (1902–1913). *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 1235, description 1, archive file 457*, 147–181, 183–209, 300–386 sheets. (in Ukr.).
8. Braichevskiy, M. Yu. (2004). *Writings. Tom I*. Kyiv : Elena Teliga Publishing House. 720 p. (in Ukr.).

FARENIY Igor, Doctor of Sciences (History), Professor, Professor of Department of Archaeology and special spheres of historical science of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, e-mail: fareniy_igor@ukr.net

CONCEPT OF UKRAINIAN HISTORY BY VASYL DOMANYTSKYI: UKRAINE IN THE CIVILIZATION STRUCTURE OF THE WORLD

Abstract. Introduction. *The raised topic concerns the civilizational approach to the history and views of the Ukrainian researcher-encyclopedist in the end of the XIX – the beginning of the XX century Vasyl Domanytskyi (1877–1910). Domanytskyi’s creative heritage is not reflected in special works devoted to the civilizational orientations of leading historians. At the same time, the scientist gave the problem of cultural and historical sovereignty of Ukraine and its historical mission a special investigation “Is the history of Ukraine a history?”.*

Purpose of the articles is according to the research of Vasyl Domanytskyi to analyze the civilizational certainty and nature of the interaction of Ukrainian society with the surrounding social environment, the place of Ukrainian society in the geopolitical and geocultural space.

Results. *Vasyl Domanytskyi referred Ukraine to the “civilized world” – that is, to the country of the European cultural space. In the structure of Europe, the Ukrainian lands represent the “edge of the European world.” Behind him to the east, the researcher saw a fundamentally different cultural terrain – Asia, which, according to Domanitskyi, is an anti-civilization force. Ukraine has nothing in common with it and acts as an outpost that protects the European world from Asia. At the same time, Europe has not been able to assess this fairly.*

Domanytskyi considered freedom of public life, faith, thought and speech to be the defining cultural feature of Ukrainians. At the same time, the researcher denied the universality of Western European forms of social life. The historian considered the Western European feudal system inappropriate for Ukrainians and other Slavic peoples. Ukrainians in the first half of the seventeenth century raised the question of civil liberties earlier than Western Europe in the form of the French Revolution of the late eighteenth century.

Poland’s attack on the spiritual life of Ukrainians and the introduction of feudal order led in the middle of the seventeenth century to a nationwide uprising led by Bohdan Khmelnytskyi. However, the confrontation with the Polish-Lithuanian Commonwealth, according to Domanytskyi, had primarily

positive consequences only for neighboring countries. For advice to preserve his power, Khmelnytskyi entered into an alliance with the Russian state. His followers divided the people by confrontation. But in the conditions of the destruction of Ukraine as a subject of political life, the Ukrainian people preserved their fundamental cultural and value orientations, which Domanytskyi called "the ideas of humanity".

Originality. *In the presented article the problem of Vasyl Domanytskyi's views on the civilizational sovereignty of Ukraine is raised for the first time.*

Conclusion. *Ukraine is a part of the cultural body of Europe, but with values differ from the Western European world. Standing cultural and historical features of Ukrainian society, according to Domanytskyi: personal freedom, freedom of faith and thought, combined with conflict in their own environment, the uniqueness of a social system differ from Western Europe, hostility to Asian cultural models and at the same time a sense of belonging to Europe. Ukraine has a major role to play in protecting the European cultural space. However, Europe is a consumerist.*

Key words: *Vasyl Domanytskyi, history, Ukraine, civilization, Europe, Asia.*

Одержано редакцією 13.04.2021

Прийнято до публікації 29.06.2021

УДК 930.2:070(091)(477.83-25):94(477)

DOI: 10.31651/2076-5908-2021-1-18-25

ЛАЗУРКО Лідія Миколаївна,

доктор історичних наук, доцент
кафедри історії України Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Orcid ID: 0000-0002-9748-9249,

e-mail: lazurkol@gmail.com

УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ЛЬВІВСЬКОГО ЧАСОПISУ «RUŚ» (1911 р.)

У статті висвітлено питання представлення української тематики на сторінках одного з львівських криптоісторичних часописів під назвою «Ruś». Czasopismo poświęcone dziejom i kulturze Ukrainy, Podola, Wołynia i Rusi Czerwonej». Видання виходило у світ протягом 1911 р, а ініціатором його створення та редактором був знаний польський публіцист і літератор, історик-аматор Ф. Равіта-Гавронський, який поділяв, активно розвивав і популяризував націонал-демократичні ідеї. З'ясовано, що основу змістового наповнення видання складали праці з історії та культури східних теренів колишньої Речі Посполитої, переважно львівських авторів, що, або робили свої перші кроки у науці, або, як Ф. Равіта-Гавронський, не були професійними дослідниками минулого. Тому, за рівнем друкованих на шпальтах часопису «Ruś» досліджень та критики, він не міг гідно конкурувати з фаховими науковими виданнями. Водночас запропоновані для обговорення на його сторінках теми не знайшли широкої підтримки у польському суспільстві.

Ключові слова: наукова періодика, «Ruś», україніка, польська історіографія, Ф.Равіта-Гавронський.

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. доволі динамічно розвивалась польська наукова періодика в галузі історії. Особливе місце вона посідала у Львові як одному з головних осередків тогочасної польської історичної науки. Перші видання мали криптоісторичний характер – дослідження минулого займали лише частину змісту таких часописів як «Biblioteka Ossolińskich» (1862-1869) чи «Przewodnik Naukowy i Literacki» (1873-1919). Згодом з'явилися такі вузькоспеціальні проекти, як «Przegląd Archeologiczny» (1876-1890) та, уже у XX ст., «Miesięcznik Heraldyczny» (1908-1915) [1]. Найважливішим